

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми дослідження. Сучасні динамічні перетворення у соціально-економічній сфері держави, зміни в освітніх пріоритетах посилюють увагу до особистості як активного суб'єкта життєтворення, до демократизації й гуманізації навчально-виховного процесу в закладах освіти. Державна національна програма "Освіта (Україна XXI століття)", Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закон України "Про дошкільну освіту", Базовий компонент дошкільної освіти в Україні проголошують освітнім пріоритетом морально-духовний розвиток особистості. У цьому зв'язку суспільна актуальність дослідження гуманних взаємин обумовлюється існуванням суперечностей між проголошеним дитиноцентризмом освіти та домінуванням традиційної навчально-дисциплінарної моделі, між теоретично визнаною позицією толерантності у міжособистісних взаєминах та практичним поширенням конкурентно-індивідуалістичної спрямованості особистості. Інтерес до процесу становлення гуманних взаємин пояснюється й визнанням дошкільного дитинства періодом фактичного становлення особистості, коли закладаються основи її моральної спрямованості.

Проблема гуманних взаємин у науковій, літературі розглядається переважно у таких аспектах: роль спілкування в особистісному становленні дошкільника (Д.Б.Ельконін, О.Л.Кононко, В.У.Кузьменко, М.І.Лісіна, А.Г.Рузьська, Є.В.Суботський); особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітків (В.О.Павленчик, Т.І.Поніманська, Ю.О.Приходько, Т.О.Репіна); вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку (О.В.Запорожець, В.К.Котирло, Г.Д.Кошелева, Я.З.Неверович, Л.П.Стрелкова); специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (Л.В.Артемова, В.К.Котирло, О.О.Смирнова); статева диференціація та міжособистісні взаємини в ранньому онтогенезі (В.В.Абраменкова, Я.Л.Коломинський, Т.О.Репіна, Т.М.Титаренко); роль художньої літератури у становленні гуманістичної спрямованості (Н.С.Карпінська, Л.П.Стрелкова, Н.С.Химич).

Проте залишаються поза увагою аспекти комплексного підходу до організації взаємин однолітків, збалансованості суспільної та індивідуальної свідомості учасників взаємодії, феномен одно- та різностатевих угруповань як специфічний для

дошкільного дитинства. Це визначило правомірність та доцільність розгортання нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження проводилося у відповідності з розробкою Базового компонента дошкільної освіти в Україні, затвердженого спільною колегією Міністерства освіти України та Президії АПН України 28.10.1998 р. (протокол № 14/2 - 7, 1 - 7/9 - 106) та його програмно-методичним забезпеченням, з програмою "Столична освіта 2001-2005 роки. Проект "Дошкілля". Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри теорії та методики дошкільного виховання КМПУ імені Б.Грінченка з проблеми "Психолого-педагогічні особливості побудови сучасної моделі дошкільної освіти" (протокол №1 від 12.09.1997 р.). Тема узгоджена і затверджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (Протокол № 6 від 18.10.1999 р.).

Об'єкт дослідження - процес розвитку гуманних взаємин старших дошкільників

Предмет дослідження - педагогічні умови оптимізації процесу становлення гуманних взаємин дошкільників у різностатевих та одностатевих угрупованнях.

Мета дослідження полягала у визначенні особливостей становлення гуманних взаємин старших дошкільників і розробці теоретико-експериментальної моделі їх розвитку в умовах суспільного виховання.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес становлення гуманних взаємин дошкільників є оптимальним за умови, якщо:

- створено сприятливий психологічний клімат у сім'ї та дошкільному навчальному закладі, постійно культивуються позитивні взаємини партнерів;
- організований освітній процес орієнтується на індивідуальність, своєрідність дитини;
- розвивається потреба дошкільників у морально-ціннісній взаємодії;
- правила гуманного ставлення є предметом самосвідомості дошкільників.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження визначено такі завдання:

1. Уточнити сутність та структуру гуманних взаємин в ранньому онтогенезі.
2. Розробити типологію взаємин у старшому дошкільному віці.
3. Визначити статевої модифікації гуманних взаємин старших дошкільників.
4. З'ясувати роль сім'ї та дитячого колективу у становленні гуманних взаємин дітей цього віку.
5. Теоретично обґрунтувати, експериментально апробувати та втілити у практику комплекс педагогічних умов та методів гуманізації дитячих взаємин.

Методи дослідження адекватні меті і завданням: *теоретичні*: методи аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження дали уявлення про актуальність проблеми, міру її вивченості, допомогли визначити концептуальні засади дослідження; *емпіричні*: спостереження, діагностична бесіда, анкетування дали змогу з'ясувати особливості взаємин старших дошкільників та чинники, що на них впливають; метод експерименту (констатуючий, формуючий та контрольний етапи) слугував моделюванню умов обраного для вивчення явища; методом математичної статистики оброблено і перевірено здобуті дані.

База дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі дошкільних навчальних закладів № 786, 788 м. Києва. Дослідження проводилось також у дошкільних навчальних закладах Київської області. Експериментальну групу становили 112 дошкільників віком 6-7 років, 228 вихователів дошкільних навчальних закладів, 88 батьків.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять ідеї гуманістичної педагогіки, спрямованої на створення сприятливих умов формування людини як унікальної особистості (Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, І.Д.Бех, О.В.Киричук, О.Л.Кононко, М.В.Левківський, В.О.Сухомлинський); положення про закономірності розвитку дошкільника (Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Д.Б.Ельконін, В.К.Котирло); дослідження особливостей становлення та розвитку спілкування в ранньому онтогенезі (Я.Л.Коломинський, М.І.Лісіна, В.О.Павленчик, А.Г.Руська); теоретичні розробки з проблеми статевого виховання особистості (В.В.Абраменкова, Т.О.Репіна, Р.А.Смирнова, Т.М.Титаренко, В.С.Мухіна); наукові праці з проблеми морального

розвитку особистості (Л.В.Артемова, В.У.Кузьменко, Т.І.Поніманська, Ю.О.Приходько, К.І.Чорна).

Обґрунтованість і достовірність положень, висновків і рекомендацій обумовлена визначеністю теоретико-методологічних позицій; інтегруванням філософських, психолого-педагогічних підходів у розробці провідних ідей дослідження; єдністю теоретичних та емпіричних методів, адекватних предмету, об'єкту, меті і завданням; тривалістю та достатньою репрезентативністю вибірки досліджуваних, кількісним і якісним аналізом досліджуваних залежностей; позитивними результатами рекомендацій, впроваджуваних у педагогічну практику.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- науковому обґрунтуванні вікової специфіки гуманних взаємин;
- визначенні суті та структури гуманної взаємодії старших дошкільників в одно- та різностатевих угрупованнях;
- розробці критеріїв оцінювання ступеня гуманності взаємин дітей дошкільного віку;
- встановленні статево-рольових стандартів спілкування хлопчиків і дівчаток;
- розробці комплексу гуманізуючих впливів на характер спілкування дошкільників в одно- та різностатевих угрупованнях.

Теоретичне значення дослідження: науково обґрунтовано теоретико-експериментальну модель гуманізації взаємин в одно- та різностатевих угрупованнях старших дошкільників, що надає можливість визначення об'єктивної значущості та суб'єктивного смислу для них партнера у взаємодії; розкрито зміст, структурні складники та типологію взаємин хлопчиків і дівчаток дошкільного віку, виявлено вплив сімейного та суспільного виховання, значення базових форм моральності для дітей цього віку.

Практичне значення здобутих результатів полягає у створенні програми гуманізації взаємин дошкільників в одно- та різностатевих угрупованнях; методичних рекомендацій для батьків і педагогів. Авторська програма і рекомендації містять опис сучасних виховних технологій, що сприяють вихованню вміння дошкільників орієнтуватися на високі стандарти якості спілкування. Результати дослідження можуть мати широке застосування у дошкільних навчальних закладах, у підготовці і перепідготовці педагогічних кадрів для цих закладів.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних положень,

відповідністю методів дослідження його меті і завданням, доцільністю та ефективністю поєднання якісного і кількісного аналізу експериментальних даних.

Особистий внесок автора полягає у науковій розробці, обґрунтуванні та апробації педагогічних умов становлення гуманних взаємин старших дошкільників; побудові структурно-функціональної моделі спілкування дітей; створенні науково-методичних матеріалів, що входять до програмно-методичного забезпечення Базового компонента дошкільної освіти в Україні.

На захист вносяться:

- критерії і показники становлення вікової норми гуманних взаємин старших дошкільників.
- авторська програма гуманізації взаємин в одно- та різностатевих угрупованнях.
- педагогічні умови гуманізації взаємин дітей у сім'ї та дошкільному навчальному закладі.

Апробація та впровадження результатів дослідження відбувалися на всеукраїнських і міжрегіональних науково-практичних конференціях: "Актуальні проблеми дошкільного виховання" (м. Рівне, 1997), "Виховання патріотизму у дітей та учнівської молоді в сучасних соціально-економічних умовах" (м. Київ, 1998), "Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку" (м. Київ, 1998), "Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Проблеми та перспективи впровадження в практику" (м. Київ, 1999), "Іван Стещенко - відомий діяч освіти та культури України" (м. Київ, 1999); науково-методичній конференції "Грінченківські читання - 96: Освіта. Гуманізація. Вчитель." (м. Київ, 1996); науково-методологічних конференціях аспірантів КМІУВ ім. Б.Грінченка (1997 - 1999 р.р.); міських, обласних науково-практичних семінарах з проблем дошкільного виховання (1993 - 2002 р.р.); курсах підвищення кваліфікації працівників дошкільних навчальних закладів та районних управлінь освіти м. Києва (1993 - 2002 р.р.); засіданнях кафедри теорії і методики дошкільного виховання, науково-методичних радах, Вченій раді КМПУ ім. Б.Грінченка (1993 - 2002 р.р.). Впровадження результатів дослідження здійснювалося автором шляхом семінарської та консультативної роботи зі студентами дошкільного факультету КМІУВ імені Б.Грінченка та педагогами дошкільних навчальних закладів м. Києва та України (довідка № 2/3-5-14 від 04.07.2002).

Публікації. Зміст та результати дисертаційного дослідження відображено у 10 публікаціях, 3 з яких надруковано у фахових виданнях.

Структура дисертації відповідає методології наукового дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 229 найменувань та 6 додатків на 14 сторінках. Її загальний обсяг 214 сторінок, з них 174 сторінки основного тексту, вона містить 19 таблиць, 5 ілюстрацій на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, сформульовано мету, завдання, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, форми її апробації та впровадження наукових результатів у практику.

У першому розділі дисертації "Теоретико-методологічні підходи до розв'язання проблеми гуманних взаємин" розкрито методологічну базу дослідження, проаналізовано феномен гуманних взаємин, визначено зміст провідних понять, розглянуто підходи педагогів і психологів до означеної проблеми.

Аналіз психолого-педагогічних джерел показав, що гуманізм як світоглядна позиція означає визнання пріоритетної цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток. Гуманізація є відображенням тенденцій сучасного суспільства: сприяння виявленню та розвитку здібностей особистості, її самовизначенню, забезпечення поваги й довіри до неї, прийняття її особистісних цілей та запитів (С.У.Гончаренко, Г.О.Балл, В.Т.Носков).

В основу роботи покладено положення про розвиток особистості, її активності та ієрархії вищих цінностей, залежність від соціальних умов (І.Д.Бех, Д.Б.Ельконін, М.І.Лісіна, Ю.О.Приходько). Оперуючи поняттям "особистість", вчені пов'язують його з системою ставлень суб'єкта до оточуючих людей та самого себе, зі здатністю до саморегуляції та "життєдіяльністю" (К.О.Абульханова-Славська, В.М.М'ясищев, С.Л. Рубінштейн).

Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що входження індивіда в оточуючий світ можливе за умови активного спілкування, яке забезпечує орієнтацію у соціумі, передбачає його різноманітні зв'язки і відносини з людьми (О.О.Бодальов, Л.С.Виготський,

Я.Л.Коломинський, О.М.Леонтьєв, М.І.Лісіна, Д.І.Фельдштейн). Доведено, що процес взаємовпливу, спільної взаємодії перетворюється на взаємовідносини, суть яких полягає в результативності взаємних зусиль партнерів (В.О.Білоусова, О.В.Запорожець, Я.Л.Коломинський). Дослідники визначають спілкування як першооснову виникнення і здійснення спільної предметної діяльності дитини, продуктом якої є образ самого себе та іншого. Отже, становлення особистісного буття дошкільника є активним за формою і моральним за змістом процесом, в якому спілкування і самопізнання виступають взаємозалежними категоріями.

У розділі здійснено аналіз досліджень, присвячених проблем діяльності як провідної для розуміння процесу становлення особистості на етапі дошкільного дитинства, де основними вимірами особистості є мотиваційний, пізнавальний, результативний та емоційно-почуттєвий (Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн). Як активний суб'єкт життєдіяльності, дошкільник оволодіває вмінням планувати та організовувати діяльність, самореалізовуватися, усвідомлювати навколишній світ та самого себе (Т.В.Антонова, І.А.Княжева, Я.З.Неверович).

Дитина дошкільного віку здатна до більш-менш свідомої поведінки, у неї розвивається відчуття реальності, вона здатна до початкового самопізнання (С.П.Тищенко, Д.І.Фельдштейн). В основі ціннісних ставлень дошкільника лежить оцінка особистісно значущого, що відповідає його потребам, ідеалам, культурі. Рівень сформованості ставлень є показником особистісного розвитку та становлення ціннісних орієнтацій особистості (Т.І.Поніманська, А.Г.Рузьська, Т.М.Титаренко, К.І.Чорна).

Дослідження особливостей розвитку моральних почуттів, моральної вихованості дошкільників здійснено Л.В.Артемовою, В.О.Павленчик, Ю.О.Приходько. Наголошуючи на тривалості і виваженості педагогічного впливу, вони розглядають моральність як результат ефективного виховного процесу, що відбиває міру прийняття дитиною соціальних норм та її життєву позицію щодо цінностей культури.

З'ясовано, що емоційне ставлення до партнера відображає і регулює взаємодію з ним (В.О.Білоусова, В.А.Киричок, В.К.Котирло, О.І.Кульчицька, Я.З.Неверович, Л.М.Проколієнко). Здатність до емпатії передбачає розуміння дитиною емоційного

стану іншого, здатність відтворити його в собі, виявляти елементарний такт і культуру взаємин. За свідченням фахівців, соціальні емоції дошкільника з віком змістовно і структурно ускладнюються, обумовлюючись появою нових видів діяльності та взаємовідносин.

Підхід до досліджуваної проблеми ґрунтується на важливому доробку Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, В.Г.Нечаєвої, А.А.Палій щодо гри як провідної діяльності, її впливу на розвиток особистості. Вказані автори доводять, що гра піднімає дитину на вищий щабель соціального досвіду, забезпечує становлення моральності, полегшує і прискорює процес оволодіння мистецтвом людських взаємин на основі емоційного ставлення до партнера.

Увага дослідників спрямована на виявлення та визначення ролі мовленнєвої комунікації дитини з оточуючими в розвитку взаємовідносин з дорослими та однолітками (О.О.Бодальов, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, Т.О.Репіна). Мовлення дошкільників розглядається як активний, творчий, індивідуально забарвлений процес, спрямований на вибір адекватних засобів забезпечення міжособистісної динамічної взаємодії (А.М.Богущ, Т.О.Луценко, Т.О.Піроженко).

Предметом численних досліджень є визначення ролі літератури як емоційно-педагогічного засобу виховання гуманних почуттів дошкільників (О.В.Запорожець, Н.С.Карпінська, Л.С.Славина). Розуміння моральних колізій твору виникає досить рано і виступає внутрішнім регулятором гуманної взаємодії дітей (В.А.Киричок, О.М.Мильнікова). На думку фахівців, казка, трансформована через гру-драматизацію, здатна наблизити дійове співпереживання (Л.П.Стрелкова, Н.Є.Химич). Тимчасове і умовне ігрове перевтілення є важливою умовою для перебудови емоційної сфери дитини та утвердження позитивного емоційного ставлення.

Теоретико-експериментальні дослідження доводять, що гуманні ставлення в емоційно-ціннісному аспекті виникають у старшому дошкільному віці і залежать від змісту конкретної ситуації. Провідним феноменом цього вікового етапу є консолідація дітей спільної статі, домінування одностатевих контактів над різностатевими, чому більшої переваги надають дівчатка (В.В.Абраменкова, А.А.Палій, Т.О.Репіна, Т.М.Титаренко).

Спираючись на подані вище наукові висновки, розроблено авторську концепцію та програму експериментального дослідження, яка покликана забезпечити гуманізацію взаємин дошкільників.

У другому розділі "Аналіз взаємин в одно - та різностатевих угрупованнях дошкільників" розкрито стратегію і тактику реалізації комплексного підходу до аналізу характеру взаємин старших дошкільників, які різнилися між собою статевою ознакою та мірою прихильності партнерів.

Встановлено, що дошкільники виділяють статевою ознаку як суттєву для означення прихильності: ровесників спільної статі серед друзів виявлено вдвічі більше, ніж протилежної. Аналіз дослідження показав, що 46,2 % дошкільників застосовують негативні засоби спілкування з тими, до кого ставляться з неприязню навіть за умов прогнозування ймовірних конфліктів. Байдуже ставлення дошкільників мінливе і трансформується у приязне за умови оптимізації спільної діяльності.

Дослідження дозволяє констатувати дефіцит уваги дорослих до неприязних та індиферентних взаємин дошкільників та кращу їх обізнаність щодо характеру приязних взаємин. Виходячи з того, що реальний стан взаємин дошкільників формується під впливом спілкування з авторитетними дорослими, переважно батьками, досліджувалися стилі спілкування з дитиною в сім'ї, що схематично відображено на рис.1.

Рис.1. Порівняльна характеристика стилів спілкування дошкільників у сім'ї та серед однолітків

Паралельно досліджувалися стилі спілкування дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу. Шляхом співставлення здобутих даних виявили ступінь впливу сім'ї на досліджуване явище. Встановлено, що стиль спілкування членів сім'ї між собою та з дитиною накладає певний відбиток на взаємини дошкільників, що проявляється в обізнаності щодо соціально схвалюваних способів взаємодії, повазі до партнера, визнанні його цінності та виборі адекватної конструктивної поведінки. З'ясовано, що при контактуванні з ровесниками дошкільники не повністю копіюють стиль, що утвердився в сім'ї, видозмінюючи його в залежності від інтересу, спільної діяльності чи переймаючи стиль ровесника. Домінування партнерського стилю в дитячому колективі пояснюється природною схильністю дітей дошкільного віку до спільної взаємодії. У грі вони намагаються знайти дотичність інтересів, відчуті радість від спільного процесу і результату, вправляються у саморегуляції поведінки, вдосконалюють уміння застосовувати засоби комунікації. Угрупування, які виникають з ініціативи дітей, будуються на основі дружньої прихильності та гуманної взаємодії, стійкіші, триваліші за ініційовані та регламентовані дорослим.

Рівні розвитку гуманних взаємин старших дошкільників визначалися за такими критеріями:

- орієнтація дитини на чесноти партнера та соціально схвалювані норми взаємодії, що мають прояв у обізнаності щодо якостей однолітка, його поведінки та їх адекватної оцінки;
- позитивна емоційна налаштованість на однолітка та взаємодію з ним проявляється у симпатії, терплячості, емоційній сприйнятливості ровесника;
- дійове сприяння дитини створенню конструктивної спільності полягає у бажанні і здатності підтримувати продуктивні дії, в узгодженості останніх з партнерами, у культурі взаємин.

Високий рівень: дошкільники самостійно і адекватно визначають способи взаємодії, прогножуючи розвиток спілкування. Добре орієнтуються у чеснотах і вадах однолітка та своїх власних. Стійкі, щирі й віддані у своїх прихильностях до однолітка, збалансовують самоповагу й повагу до іншого. Виявляють шире зацікавлення у спілкуванні з приемними їм однолітками, терплячість, здатність не вдаватися до образ – з неприємними. Постійно враховують емоційні реакції однолітка на використанні засоби комунікації, проявляють елементарні форми саморегуляції.

Здатні самостійно узгоджувати свої дії з партнером по спільній діяльності, домовлятися, переконливо доводити доцільність тих чи інших дій, в разі необхідності, поступатися, визнавати свої помилки. Незалежно від впливу дорослого, не ухиляються від контактів з однолітками різних рівнів прихильності та протилежної статі, зберігають обраний спосіб взаємодії. Особистісно значущим для них є емоційний комфорт, задоволення від взаємодії з ровесниками. До означеного рівня віднесено 10,2 % дошкільників, серед яких - 6,1 % дівчаток і 4,1 % - хлопчиків.

Оптимальний рівень: досліджувані самостійно добирають способи взаємодії, прогнозують розвиток подальшого спілкування. Орієнтуються у вадах і чеснотах однолітка, свої вади дещо занижують. Відносно стійкі у дружніх проявах, байдужість по відношенню до інших ситуативна. Щирі в стосунках з приемними їм однолітками, терплячі стосовно неприємних, проте це коштує їм значних зусиль. Намагаються врахувати реакції партнера на засоби комунікації та у відповідності з ними видозмінити свою лінію поведінки, надати перевагу позитивній взаємодії. Болісним для них є процес визнання своїх помилок та необхідність поступитися власними інтересами. Охоче будують взаємодію з ровесниками спільної статі, до яких ставляться прихильно. Не відмовляються від контактів з індивідуальними однолітками та представниками протилежної статі, проте уникають тих, до кого ставляться неприязно. Виникнення угруповань, узгодження взаємодії з партнерами базується на основі захоплюючої діяльності. З 36,8 % дітей цього рівня 20,1 % становлять дівчатка, 16,7 % - хлопчики. Останні демонструють більшу незалежність від впливу авторитетного дорослого.

Середній рівень: уявлення про способи взаємодії дошкільників розмиті, позбавлені чіткості, стійкості, що утруднює прогнозування розвитку спілкування з партнером. Дошкільники можуть назвати окремі його чесноти і вади, з якими обізнані краще. Самоповага значно переважає повагу до ровесника. Симпатію і прихильність виявляють стосовно незначної кількості однолітків спільної статі, до решти ставляться з недовірою. При розбіжності позицій відсторонюються від партнера або намагаються його підкорити. Узгодження взаємодії наявні за ініціативи дорослого. Домінують і контакти з кількома друзями і ситуативно з тими, до кого ставлення неприязне. Спілкуються виключно на вимогу авторитетного дорослого, в разі зняття зовнішнього контролю легко

відмовляються від контакту. Реакції партнера на засоби спілкування ігнорують, періодично не утримуються від образ, виявляють нетерпіння, інколи – елементи агресивності. Конкурентні тенденції переважають над кооперативними, деструктивні – над конструктивними. Виникнення угруповань ймовірно на основі дружньої прихильності, та навіть за такої умови дівчатка схильні демонструвати конкурентно-змагальну взаємодію, позбавлену терпимості до ровесниць, що пояснюється прагненням відповідати очікуванням дорослих та соціально схвалюваним нормам взаємодії. Означений рівень характеризує 48,9 % досліджуваних, з яких 31,5 % - дівчатка і 17,4 % - хлопчики.

Низький рівень: віднесені до нього діти мають приблизні уявлення про чесноти і вади однолітків та своїх власних. Прояви інтересу та прихильності до однолітків ситуативні, епізодичні. Реакцію партнера на засоби комунікації відверто ігнорують, якщо вона стає на перешкоді власним інтересам. До узгодження взаємодії вдаються зрідка, вибірково, переважно під впливом дорослого. Як правило, не ініціюють контактів з однолітками, очікують запрошення інших. На пропозицію долучитися до спільноти реагують позитивно, проте перебувають в ньому короткочасно, виявляють нетерплячість, не вміють цінувати ровесників та підтримувати взаємини з ним. Представників означеного рівня виявлено 4,1 %. За статевою ознакою вони розподілилися порівну - по 2,05 %.

Результати констатуючого етапу дослідження дали підстави оцінювати ступінь взаємин старших дошкільників як такий, що потребує подальшого розвитку й удосконалення. Висновки спонукали до розробки авторської моделі гуманного виховного середовища, основними складниками якого є: ціннісне ставлення до особистості, забезпечення комфортного морально-психологічного клімату у колі однолітків, атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги всіх учасників освітнього процесу.

У *третьому* розділі "Педагогічні умови гуманізації взаємин старших дошкільників" на основі узагальнення теоретичних положень і результатів констатуючого етапу дослідження обґрунтовано комплексну методику формуючого експерименту, який базувався на тезі, що, гуманна взаємодія дошкільників реалізується за таких умов:

- створення і постійна підтримка в дошкільному навчальному закладі і сім'ї сприятливого психологічного клімату,

- окультурення взаємин індивідів;
- побудови освітнього процесу на основі прийняття індивідуальності особистості;
- виховання потреби дитини у морально-ціннісних взаєминах;
- переведення дошкільниками гуманної взаємодії з плану знань у план реальної дії, вчинку шляхом осмислення та корекції на основі завбачення ними ймовірних результатів.

Робота здійснювалася у трьох напрямках: з педагогічним колективом у формі консультацій, семінарів-практикумів, педагогічних рад, що були покликані окреслити широке коло методів і прийомів педагогічного впливу на дошкільників, оснастити дорослих аргументованими і диференційованими оцінками, залежними від статевої ознаки та рівня сформованості гуманних взаємин; з батьками у різноманітних формах педагогічної просвіти, які диференціювалися в залежності від складу сім'ї та специфіки взаємин її членів. Основна увага спрямовувалася на роботу з дошкільниками і здійснювалася поетапно.

Перший етап передбачав формування здатності дошкільників до морального висновку щодо характеру взаємин літературних персонажів та людей у реальних життєвих ситуаціях. Прийом "виходу за рамки твору" дозволяв дітям "проектувати" події у бажаному руслі і порівнювати з прикладами з реального життя. Цей етап був важливою перцептивною діяльністю, та розглядався нами як проміжний, оскільки саме слухання твору не здатне забезпечити прийняття переваги гуманного над антигуманним.

На *другому етапі* активізували емоційно-чуттєву сферу дітей через їх залучення до участі у різних видах театралізованої діяльності. Даний етап роботи сприяв становленню соціальних почуттів, вправляння через роль у способах побудови взаємин. Це створювало передумови для практичної реалізації ними гуманної взаємодії з однолітками. Гра змушувала дітей активно "приміряти" різні ролі і через них переконливо розкривати красу та перевагу гуманних взаємин. На цьому етапі широко застосовувалося диференційоване оцінювання дошкільників з врахуванням індивідуальних проявів, статевої ознаки, емоційного стану. Потреба у схваленні, як природна для дітей дошкільного віку, асоціювала емоційний комфорт з гуманною поведінкою.

Перехід від усвідомлення дошкільниками суті та значення гуманної взаємодії до вибору ними адекватних по відношенню до

партнера дій виявився тривалим і складним. Цією обставиною обумовлена наявність *третього етапу* формуючого експерименту, який передбачав збалансованість вибору досліджуваними способів взаємодії з однолітками, врахуванням своєрідності партнера. Розв'язання проблемних ситуацій вимагало від дітей задіяння набутого в іграх-драматизаціях досвіду гуманних взаємин. Програмою дослідження передбачалося використання елементів образотворчої діяльності для означення виразності слова відповідно до його інтонаційного забарвлення та емоційного стану адресата. Емоції партнера та власні переживання були лакмусом взаємодії. Одним з важливих завдань формуючого етапу дослідження було створення образу приємного іншого, розширення і поглиблення уявлень дітей щодо чеснот байдужих та неприємних їм однолітків.

Для узагальнення, детального вивчення і співставлення результатів дослідження було відібрано комплекс методів, аналогічних тим, які застосовувалися на констатуючому етапі. Дещо змінився лише інформаційний матеріал. Результати контрольного зрізу дали змогу простежити динаміку розвитку гуманних взаємин старших дошкільників, пов'язану з конструктивною реалізацією їх ідеальної моделі, визначити ефективність оволодіння ними засобами прояву гуманних уявлень через дію, вчинок. Досліджувані були однотайні в емоційному прийнятті переваги гуманної взаємодії, проте за статевою ознакою різнилися способами досягнення гармонії взаємин. Дівчатка пропонували втричі більше, ніж хлопчики, варіантів уникнення або виходів з конфліктної ситуації, що свідчить про ступінь обізнаності дошкільників щодо соціально схвалюваних способів взаємодії. Самостійний вибір дії фіксував скорочення дистанції між знаннями, уявленнями і здатністю дитини керуватися ними, наближав позитивну модель поведінки до реальних взаємин. Це позитивно позначилося на характері взаємин дошкільників, кількісному складі груп, зменшенні кількості однолітків, до яких фіксувалося байдуже чи неприязне ставлення (табл. 1). Позиція дошкільника відображала його ціннісні орієнтації, моральну культуру та ставлення до ситуації.

Після формуючих впливів 37,1 % дітей не виявили неприязні до окремих ровесників, що дає підставу говорити про нестійкість, тимчасовість негативних ставлень дошкільників, вміння їх варіювати. Основою виникнення угруповань залишився принцип дружніх взаємин, проте дошкільники прагнули і були здатні налагоджувати взаємодію з більшістю партнерів і не лише заради цікавої діяльності.

Таблиця 1
Порівняльна характеристика розвитку гуманної взаємодії старших дошкільників (%)

Характеристика групи	Кількість різностатевих угруповань	Кількість одностатевих угруповань	Стійкість контактів	Максимальна тривалість контактів		Кількість представників спільної статі в угрупованнях	Прояви ставлення до однолітків протилежної статі		
				одностатеві	різностатеві		дружні	байдуже	неприязне
КГ	6,2	47,9	25,8	30,8	5,9	9,2	21,1	35,7	39,6
ЕГ	24,6	38,5	68,2	52,1	18,7	17,2	32,9	13,4	2,5

Хоча закономірністю цього віку є домінування одностатевих угруповань, проте відбулося певне зростання кількості і різностатевих. Хлопчики частіше відгукувалися на запрошення дівчат увійти до їхнього гурту, дівчата ж виявилися консервативнішими: у 8 випадках з 10 вони відмовлялися від подібної пропозиції. Це пояснюється мірою пристосованих норм гуманної взаємодії та меншою гнучкістю у побудові взаємин.

Таблиця 2
Порівняльна характеристика рівнів розвитку гуманних взаємин досліджуваних (%)

Рівні	До формуючого експерименту		Після формуючого експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	10,2	11,1	17,2	9,8
Оптимальний	36,8	31,7	49,8	32,1
Середній	48,9	51,9	29,8	53,2
Низький	4,1	5,3	3,2	4,9

Якісний аналіз кількісних даних, поданих у таблиці 2, показав, що найбільшу різницю відмічено у показниках представників середнього рівня (з 48,9 % знизився до 29,8 %). Це свідчить про потенційні можливості дітей покращувати показники гуманних проявів. Найнижчим виявився показник зростання гуманних взаємин дошкільників низького рівня (на 0,9 %). Це пояснюється повільністю або відсутністю трансформації зовнішніх педагогічних впливів у ціннісні внутрішні новоутворення

внаслідок притаманного їм консерватизму. Таким чином, дослідження підтверджує ефективність розробленої та застосованої нами особистісно орієнтованої моделі формування гуманних взаємин старших дошкільників.

Результати проведеного дослідження дають підставу для висновку, що розроблена нами цілісна модель педагогічних умов виявилася ефективною і сприяла становленню гуманних взаємин дітей старшого дошкільного віку в одно- та різностатевих угрупованнях. Дослідження підтвердило основні положення гіпотези і дозволило зробити такі висновки:

1. Гуманні взаємини старших дошкільників є взаємоспрямованим і позитивно забарвленим зв'язком партнерів, здатних до встановлення, узгодження та збереження контактів, розгортання спільної діяльності. Взаємоінтерес, взаєморозуміння, взаємопідтримка проявляються в емоційному переживанні задоволення від спільного результату та процесу спілкування, в культурі поведінки.
2. Становлення та розвиток гуманних взаємин відбувається у специфічних для віку видах діяльності - продуктивній, ігровій, художній та спілкуванні. Зміст, форма та динаміка взаємин старших дошкільників суттєво залежить від специфіки їх виховання в сім'ї та дошкільному навчальному закладі. Характер взаємин батьків і педагогів з дітьми слугують орієнтовною моделлю побудови дошкільниками контактів з однолітками, проте однозначно їх не визначають. Значною мірою на взаємини дошкільників впливають їх індивідуальний досвід налагодження взаємодії та прихильність до ровесника.
3. У дослідженні розроблено критерії розвитку гуманних взаємин в ранньому онтогенезі. Основними з них є: орієнтація дитини на чесноти партнера та соціально схвалювані норми взаємодії; позитивна емоційна налаштованість на однолітка та на взаємодію з ним; дійове сприяння дитиною створенню конструктивної спільності. Базуючись на сукупності показників основних критеріїв, виділено чотири рівні розвитку гуманних взаємин в старшому дошкільному віці та виявлено групи дітей, що відповідають узагальненим характеристикам кожного рівня.
4. Статева належність впливає на зміст, форму й динаміку взаємин дошкільників. Дівчатка характеризуються кращою обізнаністю щодо сутності та важливості гармонійних взаємин, однак, у спільній діяльності здебільшого керуються власним емоційним ставленням до ровесниці та ставленням до неї дорослого. Вони рідше за хлопчиків припускаються порушень загальноприйнятих норм поведінки; У хлопчиків домінує ділове спілкування, орієнтація на спільну з партнерами діяльність, їх висока рухова активність спричиняє порушення загальноприйнятих правил взаємодії, що в цілому не спотворює моральності дошкільників. Різна статева характеристика угруповань ускладнює процес визначення міри гуманності хлопчиків і дівчаток.
5. Прихильність до однолітка значною мірою визначає ступінь гуманного ставлення дошкільника до нього. Цей процес ускладнюється по відношенню до тих, до кого дитина ставиться індиферентно або неприязно. Це позначається на "портреті" гуманних взаємин старших дошкільників, особливостях дитячого угруповання як феномену раннього онтогенезу.
6. У спеціально організованих умовах вдається відкрити дитині привабливі сторони та чесноти раніше байдужих і неприємних однолітків, зародити інтерес до них, сприяти налагодженню ширших контактів. Спільна діяльність сприяє розвитку міжособистісних взаємин, ціннісного ставлення до партнера.
7. Мінімально достатнім набором педагогічних умов, що сприяють становленню гуманних взаємин в дошкільному віці, є: наявність сприятливого психологічного клімату та окультурених взаємин; прийняття дорослим і дитиною унікальності та своєрідності кожної особистості; розвиток емоційної чутливості, сприйнятливості дитини, збагачення її внутрішнього світу, розширення уявлень про людські стани та їх причини; культура комунікації, зокрема мовленнєвої, у налагодженні взаємодії; вправлення в умінні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними проявами поведінки.
8. Створення оптимальних умов для розширення і поглиблення уявлень та емоційних вражень дітей в ході перцептивної, художньої, ігрової діяльності сприяє формуванню у дошкільників позитивного образу іншого та самих себе, оволодінню ними елементарними формами гуманної взаємодії, схильності до емпатії, виробленню орієнтації на моральні норми спілкування. Вони суттєво вплинули на кількісний розподіл дошкільників за рівнями розвитку гуманних взаємин.
9. У дослідженні теоретично та експериментально показано, що стихійно досягнутий рівень морального розвитку дошкільників

не забезпечує гуманної взаємодії з однолітками. Спроектowana модель гуманних взаємин виявилася продуктивною, позитивно вплинула на формування таких їх характеристик, як стійкість, тривалість, продуктивність та позитивне емоційне забарвлення.

Дослідження не висчерпує всієї глибини проблеми і потребує подальшої експериментальної роботи, зокрема, в дослідженні наступності виховання гуманних взаємин у дошкільному навчальному закладі та сім'ї; вивченні впливу вікових та статевих особливостей на характер взаємин молодших школярів; з'ясуванні часу виникнення потреби у спілкуванні з однолітками.

Основний зміст дисертаційного дослідження відображено у таких публікаціях:

1. Гончаренко А.М. Взаємини однолітків у дошкільному закладі // Дошкільне виховання. - 2000. - № 9. - С. 4-7.
2. Гончаренко А.М. Формування взаємин дошкільників у різновіковій групі // Дошкільне виховання. - 2000. - № 9. - С. 10-12.
3. Гончаренко А.М. Особливості виховання гуманних взаємин хлопчиків і дівчаток дошкільного віку// Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. - К.: Педагогічна думка. - 1999. - Кн. 2. - С. 102-109.
4. Гончаренко А.М. Характеристика взаємин старших дошкільників в одно - та різностатевих угрупованнях// Збірник наукових праць: педагогічні науки/ Ред. кол. Бібік Н.М. та ін. - К.: КМІУВ, 1999. - С. 102-109.
5. Гончаренко А.М. Народна педагогіка про статеве виховання// Індивідуальний підхід: його суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників. - К.: Освітязини, 1996. - С. 62—73.
6. Гончаренко А.М. Казка як засіб розвитку мовлення дитини// Порадник методиста – 97: Книга методичних рекомендацій. Ч.1.– К.: КМІУВ ім. Б.Грінченка, 1997. - С. 179-183.
7. Гончаренко А.М. Педагогічні умови та шляхи формування гуманних взаємин старших дошкільників// Теоретично-методичні проблеми навчання і виховання. Збірник наукових праць: педагогічні науки/ Редкол: Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Вільчковський Е.С. та ін. - К.: Фенікс, 2000. - С. 24-22.
8. Гончаренко А.М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин в групі дошкільників реабілітаційного центру// Кроки до демократичної освіти. - Березень, 2002. - С. 20 - 21.
9. Гончаренко А.М. Вплив мовленнєвого спілкування на гуманізацію взаємин дошкільників// Актуальні проблеми

дошкільного виховання: Міжвузівський збірник наукових праць/ За ред. академ. АПН України А.М.Богуш і доц. Т.І.Поніманської. -Рівне, 1997. - С 99 - 100.

10. Гончаренко А.М. Мова як засіб гуманізації взаємин дошкільників// Грінченківські читання - 96: Освіта. Гуманізація. Вчитель. - К.: КМІУВ ім. Б.Грінченка, 1996. - С. 88.

АНОТАЦІЯ

Гончаренко А.М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.08 - дошкільна педагогіка. - Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2003.

У дисертації викладено теоретико-методологічні та експериментальні основи становлення гуманних взаємин старших дошкільників. Гуманні взаємини виникають і розвиваються в контексті життєдіяльності дошкільників в залежності від умов виховання та самостійності. Обґрунтовані умови педагогічного впливу на становлення гуманних взаємин в одно- та різностатевих угрупованнях. Критерії визначення ступеня розвитку гуманних взаємин: когнітивний, емоційний, регулятивно-поведінковий. Побудову міжособистісних взаємин зумовлює наявність особистісно-ціннісного компонента і емоційної чутливості дитини до стану інших людей. Прихильність до однолітка є визначальною у прояві дошкільником гуманного ставлення. Статева належність певним чином впливає на зміст, форму й динаміку взаємодії дошкільників.

Ключові слова: гуманні взаємини, орієнтація на партнера, педагогічні умови, становлення, статева належність.

АННОТАЦИЯ

Гончаренко А.Н. Педагогические условия становления гуманных взаимоотношений старших дошкольников. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.08 – дошкольная педагогика. - Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2003.

В диссертации изложены теоретико-методологические и экспериментальные основы становления гуманных

взаимоотношений старших дошкольников. Гуманные взаимоотношения возникают и развиваются в контексте жизнедеятельности дошкольников в зависимости от условий воспитания и самостоятельности. Обоснованы условия педагогического влияния на становления гуманных взаимоотношений в одно- и разнополюх группах. Критерии определения степени развития гуманных взаимоотношений: когнитивный, эмоциональный, регулятивно-поведенческий. Построение взаимоотношений обуславливается наличием личностно-ценостного компонента и эмоциональной чувствительностью ребенка к состоянию людей. Расположение к ровеснику предвосхищает гуманное отношение к нему. Половая принадлежность влияет на содержание, форму и динамику взаимодействий дошкольников.

Ключевые слова: гуманные взаимоотношения, педагогические условия, становление, половая ориентация, ориентация на партнера.

SUMMARY

Goncharenko A.M. - Pedagogical Conditions of Formation of Humane Relations of Senior Preschool Children. - Manuscript.

Dissertation for obtaining academic degree of candidate of pedagogical sciences by specialty 13.00.08 – Preschool Pedagogics. - Institute of Problems of Education of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2003.

In the dissertation there was made a study of problem of formation of humane relationships of children of preschool age under conditions of preschool institutions. As a result of study of theory of question, where historical and psycho-pedagogical foreshortenings of formation of system of views were considered, own aspect of research relative to the peculiarities of formation of humane relations in period of changing of priorities was defined. There was also determined the specificity of mono- and different sexual groups, their predomination and influence upon manifestation of relations.

In accordance with the aim and hypothesis of the research work the conception of humane relations as a selective treatment of a man to another one maintaining personal commencement was concretized. There were defined the criteria of formation of humane relations and its indices of children of senior preschool age. It was also grounded and worked out the matter, forms, pedagogical conditions and the methods of

pedagogic influence.

The adapted method consisted of three in content consecutively complicated stages and presupposed the stirring up of perceptive activity, the development of emotionally perceptible sphere and the adjusting-conductive activity.

It has become known that personally appreciative component that influences upon the formation of personal relationships moulds just in children of preschool age. We consider likening and sympathy that affirm the impact of system of valuable understandings as a principle of a fully-fledged communication.

We have come to the conclusion that the relationships of a preschool child in his family have a great influence upon the relations with children of the same age under conditions of a preschool educational institution. Positive forms of communication with the members of the family contribute to the accumulation of social experience of a child and ensure children with the atmosphere of perception each other as they are.

In the dissertation the sexual modification of relations, which arise on the background of communication, was corroborated. In senior preschool age mono sexual groups of children predominate, but it doesn't except different sexual contacts.

This research was also aimed at studying qualitative characteristics of levels of formation of humane relations of preschool children according to the following criterion: cognitive (realization of advantage of humane over antihuman, capacity to draw a moral conclusion), emotional (mental search and emotional-psychological reaction on humane deeds); regulative-behavioral (constructiveness of transformation of image-regulator by means of action with support upon the human norms in communication).

The proved method of pedagogical influence showed the increase of qualitative and quantitative index of humane relations.

The following pedagogical conditions contribute to the formation of humane relationships:

- establishing in a preschool institution and a constant maintaining of favourable pedagogical atmosphere of relations between adult and adult, child and another child of the same age, adult and child;
- building of educational process on the basis of absolute acceptance of personality his positive qualities and drawbacks;
- providing needs of preschool children with contacts of moral valuable orientation;

- transformation of norms and rules of humane behavior from the imaginative into the real plan of practical action by means of comprehension and correction on the basis of foreseeing of result

Keywords: formation, humane relations, orientation on the partner, pedagogical conditions, sexual belonging.